
Studije

Izvorni znanstveni članak

32.01

Primljeno: 20. travnja 2004.

Koncept socijalnoga kapitala u komparativnoj politici

BERTO ŠALAJ*

Sažetak

Autor tematizira jedan od najvažnijih koncepata posljednjih desetak godina u komparativnim istraživanjima širom svijeta – socijalni kapital. Koncept socijalnoga kapitala izvorno je razvijen u sociologiji, gdje se njime označavaju potencijalne koristi koje pojedinci imaju na temelju svoje uključenosti u različite društvene mreže. Svoju punu primjenu koncept je doživio u sklopu komparativne politike. U ovu disciplinu “uvedo” ga je Robert Putnam knjigom *Making Democracy Work*, u kojoj je prikazao rezultate svojih istraživanja u kojima je ustanovio pozitivnu vezu između socijalnoga kapitala – utjelovljenog u obliku normi uopćenog reciprociteta, horizontalnih mreža povezanosti i povjerenja – i viših razina demokratske učinkovitosti. U posljednjih desetak godina koncept se koristio u velikom broju istraživanja u komparativnoj politici pri čemu je polazišna teza da prostorne i vremenske razlike u razinama političke djelotvornosti mogu biti, bar djelomice, objašnjene razinom socijalnoga kapitala neke zajednice. Uspoređujući koncepte političke kulture i socijalnoga kapitala, autor zaključuje da je socijalni kapital važna konceptualna inovacija u komparativnoj politici te predstavlja *revival* socijalno-kulturnih varijabli u komparativnoj analizi.

Ključne riječi: socijalni kapital, komparativna politika, Robert D. Putnam, demokracija, politička znanost

Uvod

Ugledni američki politolog Gabriel Almond u jednom od svojih radova (1996.: 70) navodi kako su razvoj i napredak političke znanosti u nekom društvu vezani uz procese demokratizacije. No, osim toga društveno-političkoga konteksta kao zadanog okvira razvoja, napredak politologije ovisi i o povećanju njezine sposobnosti da objasni političke pojave i tako stvori pretpostavke za poboljšanje političkog okruženja u kojemu živimo. U tu svrhu politolozi stvaraju koncepte i teorije koji im služe za opisivanje i objašnjava-

* *Berto Šalaj*, asistent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na istraživačkom projektu “Politička kultura u Hrvatskoj”.

nje novih političkih pojava ili im pomažu da na novi način razmišljaju o starim pojavama.

Tematiziranju razvoja i napretka hrvatske politologije pridaje se ozbiljnija pozornost tek u novije vrijeme (Kursar, 2003.: 131) pa sustavne odgovore na pitanje napreduje li, i na koji način, naša politička znanost tek treba očekivati. No, s obzirom na društveno-politički kontekst unutar kojega se politička znanost u Hrvatskoj razvijala od svoje institucionalizacije, to jest od osnutka zagrebačkoga Fakulteta političkih znanosti pa do početka devedesetih godina prošloga stoljeća, jasno je da je taj napredak bio znatno ograničen izvanjskim činiteljima, što je djelovalo i na unutarnje strukturiranje i nedovoljnu razvijenost pojedinih područja. Ostaci tih ograničenja vidljivi su u slabostima aktualne hrvatske politologije koje se najbolje očituju u analizi pojedinih disciplina političke znanosti. Tako Mirjana Kasapović, analizirajući programe studija komparativne politike na zagrebačkom Fakultetu političkih znanosti, upozorava na nerazvijenost komparativne politike kao jedne od temeljnih disciplina političke znanosti i navodi kako je “razvoj komparativne politike na Fakultetu političkih znanosti – ali i na ostalim visokoškolskim i znanstvenim institucijama u Hrvatskoj – dosad bio izrazito zapostavljen te stoga uvelike zaostaje za stanjem discipline na suvremenim sveučilišnim studijama u drugim zemljama” (2002.: 159). Kao potvrdu svoje ocjene navodi niz pokazatelja, među ostalim i činjenicu da “uvid u indekse i sadržaje časopisa *Politička misao* kazuje da su studije komparativne politike u proteklih četrdesetak godina njegova izlaženja bile disciplinarno najslabije zastupljene te, usto, prostorno i problemski ograničene” (159).

Dodatni argument koji govori u prilog ovakvim ocjenama jest činjenica da u sklopu komparativne politike, pa i politologije općenito u Hrvatskoj, do sada nije, čak ni na razini sustavne i smislene deskripcije, tematiziran jedan od najvažnijih koncepata korištenih u posljednjih desetak godina u komparativnim istraživanjima širom svijeta. To je koncept socijalnoga kapitala. U vrijeme kad pojedini autori (npr. Ostrom, 2000.) upozoravaju da se socijalni kapital zbog prečeste uporabe iz korisnog koncepta sve više pretvara u nekritički korišten “modni trend”, u hrvatskoj politološkoj javnosti on je gotovo potpuno zapostavljen.

S obzirom na opisano stanje, tema ovoga rada je opis koncepta socijalnoga kapitala i načina njegova korištenja u komparativnoj politici u posljednjem desetljeću. Analizirat ćemo nastanak koncepta, njegovo “uvodenje” na područje komparativne politike i transformacije kojima je podvrgnut kako bi se mogao koristiti, načini njegove primjene, kritike koje su mu upućene, te njegovo značenje za komparativnu politiku. Jedan od mogućih načina poticanja razvoja komparativne politike u Hrvatskoj jest i korištenje koncepata koji se učestalo primjenjuju u suvremenim komparativnim istraživanjima. Pretpostavka korištenja određenog koncepta jest njegovo poznavanje pa je i svrha ovoga rada upoznavanje znanstvene i strukovne politološke javnosti s konceptom socijalnoga kapitala. No, on može poslužiti i kao poticaj promišljanju o mogućem korištenju ovoga koncepta u budućim istraživanjima političkih pojava u Hrvatskoj.

Podrijetlo koncepta

U jednom od recentnih preglednih radova o razvoju koncepta Robert Putnam i Kristin Goss (2002.: 4-6) navode kako se socijalni kapital povremeno koristio u društvenim znanostima 20. stoljeća kao pomoćni pojam u objašnjavanju različitih fenomena. Prvu uporabu pripisuju Judson Hanifan, koja u socijalnom kapitalu vidi sredstvo za povećanje razina solidarnosti u lokalnim zajednicama. Nakon toga navode i Jane Jacobs, koja ga je koristila u svojim radovima o urbanom planiranju, ekonomista Ekkeharta Schlichta i Glenna Lourya, koji ga uvode u istraživanja ekonomske učinkovitosti društava i životnoga uspjeha pojedinaca, te sociologe Pierrea Bourdieua i Jamesa Colemana.

Od autora koje navode tek su posljednja dvojica sustavno pristupila konceptualizaciji socijalnoga kapitala, no tome treba dodati i zanimljivo Louryevo razumijevanje (1977.: 153-188). Ovaj je ekonomist smatrao da se u istraživanje životnoga uspjeha pojedinaca moraju uključiti različiti oblici kapitala, pri čemu je osobito kritizirao fokusiranje na ljudski kapital kao ključnu odrednicu individualnih postignuća. Loury smatra da vrlo važnu ulogu ima i još jedan drugi oblik kapitala: "Shvaćanje da će u slobodnom društvu svaki pojedinac dosegnuti razinu koja je sukladna njezinim ili njegovim sposobnostima suprotno je uvidu da nitko na svom putu nije sam. Društveni kontekst u kojemu pojedinac odrasta snažno uvjetuje ono što, inače jednaki, pojedinci mogu postići. Pojedinčevo društveno podrijetlo ima očit i važan utjecaj na količinu resursa koje pojedinac može uložiti u svoj razvoj. Stoga je korisno upotrijebiti koncept socijalnoga kapitala kako bismo označili utjecaj društvene pozicije na razvoj ljudskog kapitala." (176). Iako se ne upušta u iscrpnu eksplikaciju koncepta, može se zaključiti da ga koristi kako bi označio pristup pojedinaca pojedinim resursima, pri čemu je taj pristup uvjetovan uključenošću u određene društvene mreže.

Louryeve ideje detaljnije su razradili sociolozi Coleman i Bourdieu. Američki sociolog Coleman koristi se njime u pokušajima da razvije opću teoriju društvenih odnosa, smatrajući da u objašnjenju ljudskog djelovanja koncepti financijskog i ljudskog kapitala moraju biti nadopunjeni socijalnim (1988.; 1990.). On je pošao od toga da je ljudsko djelovanje uvelike uvjetovano društvenim kontekstima i odnosima, a ne samo dostupnim financijskim i ljudskim kapitalom. Za Colemana, fizički se kapital odnosi na ulaganja u oruđa i drugu proizvodnu opremu, ljudski kapital na ulaganja u znanja i umijeća pojedinaca, a socijalni je kapital posljedica odnosa među pojedincima. O sličnostima i razlikama tih oblika kapitala Coleman piše: "Poput drugih oblika kapitala, socijalni je kapital produktivan, omogućuje postizanje nekih ciljeva koje bez njega ne bi bilo moguće ostvariti. No, za razliku od drugih oblika kapitala, socijalni kapital možemo pronaći u strukturama odnosa među društvenim akterima" (1988.: 98). Poput financijskog i ljudskog kapitala, socijalni je kapital resurs što ga pojedinac može koristiti za ostvarivanje svojih ciljeva, a njegova je osobitost to što proizlazi iz društvenih veza. Uključenost u strukturu društvenih odnosa, to jest u društvene mreže koje proizvode socijalni kapital, pojedinac može iskoristiti da poboljša svoja postignuća na različitim područjima. Coleman ističe obrazovno postignuće koje je u velikoj mjeri uvjetovano strukturom društvenih odnosa u koje je pojedinac uključen. Za Colemana je socijalni kapital kontekstualno specifičan i normativno neutralan, što znači da sam po sebi nije ni poželjan ni nepoželjan, te se pojedinci njime mogu koristiti i u pozitivne i u negativne svrhe, ako se njegovo korištenje promatra iz perspektive zajedničkog dobra.

Socijalni kapital slično shvaća i francuski sociolog Pierre Bourdieu. On se bavio pitanjima raspodjele moći među društvenim klasama i društvenom reprodukcijom nejednakosti kao posljedicom nejednakog pristupa resursima. U borbi za napredovanje na materijalnoj i statusnoj ljestvici pojedinci se koriste ekonomskim, kulturnim i socijalnim kapitalom, pri čemu Bourdieu socijalni kapital opisuje kao “ukupnost aktualnih i potencijalnih resursa koje pojedinac može mobilizirati na temelju svog članstva u određenim organizacijama ili na temelju društvenih veza u koje je uključen” (Bourdieu, 1986.: 248). Socijalni kapital daje onima koji ga posjeduju određene mogućnosti i prednosti te se tako pojavljuje kao sredstvo reprodukcije društvene nejednakosti i isključenosti. Bourdieu, kao i Coleman, promatra socijalni kapital kao izvor koji pojedinci mogu koristiti na temelju svoga članstva u određenim udrugama ili neformalnim skupinama.

Slikovito rečeno, ekonomski se kapital temelji na bankovnim računima pojedinaca, ljudski je kapital u glavama pojedinaca, a socijalni kapital u strukturama odnosa među ljudima te, da bi se pojedinac mogao koristiti socijalnim kapitalom, on mora biti povezan s drugim ljudima. Sociološka konceptualizacija socijalnoga kapitala usmjerila se upravo na koristi koje pojedinci mogu imati na temelju njegova posjedovanja. Coleman i Bourdieu navode da je temeljno obilježje socijalnoga kapitala to što on nije utjelovljen ni u samim akterima a ni u fizičkom okruženju nego u strukturi odnosa među pojedincima, to jest u njihovim međusobnim odnosima, no, istodobno ističu kako ga uvijek ostvaruju pojedinci.

Socijalni kapital u komparativnoj politici: Robert Putnam i “Making Democracy Work”

Očito je da je temeljna zamisao izražena u konceptu socijalnoga kapitala jednostavna: društvene mreže su važne, one imaju vrijednost za ljude koji su uključeni u te mreže.¹ Obitelj, prijatelji i poznanici čine važan dio života pojedinaca – to je element koji se može koristiti za stjecanje materijalne dobiti ili u kriznim stanjima. Primjena koncepta socijalnoga kapitala u politologiji i komparativnoj politici počela je kad je postavljeno pitanje: da li ono što vrijedi za pojedince vrijedi i za skupine, to jest da li se zajednice s brojnijim društvenim mrežama bolje suočavaju sa zajedničkim problemima?

Na ovo pitanje prvi je pokušao odgovoriti američki politolog Robert Putnam.² Njegova knjiga *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, studija slučaja procesa decentralizacije u Italiji, “uvela” je koncept socijalnoga kapitala u kompara-

¹ Pojedini autori (npr. Smith/Kulynich, 2002.) tvrde da je zbog analitičke jasnoće bolje koristiti pojam socijalnog *kapaciteta* nego socijalnog *kapitala*, no njihove argumente većina istraživača ne smatra dovoljno uvjerljivima.

² Robert Putnam rođen je 1940. u gradiću Port Clintonu u američkoj saveznoj državi Ohio. Političku znanost i psihologiju diplomirao je 1963. na Swarthmore Collegeu, a politologiju je magistrirao i doktorirao na Yaleu 1965., odnosno 1970. Prvo radno mjesto profesora političke znanosti Putnam dobiva 1975. na University of Michigan, a nakon četiri godine prelazi na harvardsko sveučilište, točnije na Kennedy School of Government, gdje je zaposlen i danas. Predaje na dodiplomskom i poslijediplomskom studiju američki politički sustav, komparativnu politiku i javne politike.

tivnu politiku.³ Početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća talijanska je vlada odlučila pokrenuti procese decentralizacije formirajući 20 regija i regionalnih vlasti na koje je prenijela dio funkcija s nacionalne razine. Sve su regije bile jednake po svom institucionalnom ustrojstvu, a dodijeljene su im i jednake zakonodavne ovlasti, ali su se razlikovali društveni, ekonomski, politički i kulturni uvjeti u koje su te nove institucije “usadene”. Našavši se u to vrijeme u Italiji, Putnam je uočio da mu se pružila rijetka prigoda za dugoročno i sustavno komparativno proučavanje nastanka, razvoja i funkcioniranja političkih institucija, a osobito za istraživanje međusobnog odnosa institucija, socijalno-ekonomskoga i socijalno-kulturnog okruženja. O tome navodi: “Talijanski eksperiment s regijama bio je kao saliven za poredbeno proučavanje dinamike i ekologije institucionalnog razvoja. Upravo kao što bi botaničar mogao proučavati razvoj biljaka mjereći rast genski istog sjemena zasijanog u različite gredice, tako bi onaj koji proučava djelotvornost vlade mogao ispitivati sudbinu tih novih organizacija, formalno istovjetnih, u njihovim raznolikim socijalnim i ekonomskim te političkim i kulturnim sredinama.” (1993.: 7). Odlučuje se za longitudinalno istraživanje dinamike institucionalnoga razvoja koje će trajati dvadeset godina i obuhvatiti korištenje brojnih i raznovrsnih kvalitativnih i kvantitativnih metoda.

Putnam tim istraživanjem pokušava odgovoriti na jedno od najvažnijih politoloških pitanja: koji čimbenici određuju djelotvornost predstavničkih institucija? Kako bi odgovorio na to pitanje konstruira indeks institucionalne djelotvornosti preko kojega mjeri razine učinkovitosti pojedinih regija, a osnovni zaključak koji izvodi iz dobivenih rezultata jest da, unatoč jednakom institucionalnom ustrojstvu, postoje znatne prostorne i trajne razlike u institucionalnoj djelotvornosti. Drugim riječima, nekim se regijama vlada bolje nego drugima, bez obzira na to što sve imaju jednaku institucionalnu strukturu i raspolazu vrlo sličnim izvorima financiranja. Rezultati su pokazali jasnu razliku između sjevernih i južnih regija, pri čemu je institucionalna djelotvornost sjevernih regija bilo mnogo veća, ali su bile uočljive i razlike među pojedinim regijama unutar tih dviju skupina. Ako određena vlast, unatoč jednakoj institucionalnoj strukturi, funkcionira bitno drukčije od neke druge vlasti, onda je, prema Putnamu, jedan od najvažnijih zadataka politologa otkriti zašto se to događa. Usredotočuje se na dvije skupine čimbenika kao moguće izvore utjecaja na institucionalni uspjeh ili neuspjeh: na socijalno-ekonomske i na socijalno-kulturne čimbenike, to jest na razinu ekonomskog razvoja, te na stavove, vrijednosti i ponašanje građana određene političke zajednice, pri čemu ove druge obuhvaća konceptom socijalnoga kapitala. “Dvoboj” između dvaju čimbenika Putnam rješava statističkom analizom koja donosi jasnu “pobjedu” socijalnom kapitalu jer se pokazuje da postoji vrlo snažna korelacija između viših razina socijalnoga kapitala i institucionalne djelotvornosti.

Pritom se “socijalni kapital ovdje odnosi na karakteristike društvene organizacije, kao što su povjerenje, norme i mreže koje mogu poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem koordiniranog djelovanja” (1999.: 167). Definicija sugerira kako Putnam koncept socijalnoga kapitala izvodi iz činjenice da u svim društvima postoje formalni i ne-

³ Knjiga je dosad prevedena na dvadesetak jezika, a 2003. pod naslovom *Kako demokraciju učiniti djelotvornom* i na hrvatski u izdanju biblioteke “Politička misao”. U relevantnim pregledima razvoja političke znanosti označena je kao klasično djelo (Goodin/Klingemann, 1996.: 16-17).

formalni međusobni odnosi komunikacije i razmjene, te kako se socijalni kapital nalazi upravo u strukturi tih odnosa. Iz definicije je, također, vidljivo da se, prema Putnamu, socijalni kapital sastoji od triju komponenti: normi uzajamnosti, mreža građanske povezanosti i povjerenja. Pod normama Putnam razumijeva norme uzajamnosti među ljudima, i to ne norme specifične, uravnotežene uzajamnosti koja se odnosi na simultanu razmjenu jednako korisnih predmeta, nego na uopćenu uzajamnost koja znači kontinuirane odnose suradnje i razmjene, koji su u određenom trenutku neuravnoteženi, no koji uključuju obostrana očekivanja da će ono što dajemo danas biti vraćeno u budućnosti. Druga su komponenta mreže građanske povezanosti, pri čemu su osobito važne horizontalne veze među akterima ekvivalentnog statusa i moći, nasuprot vertikalnim vezama koje uključuju aktere nejednaka statusa i moći, a koje su negativno povezane s razvojem socijalnoga kapitala. Kad su te dvije komponente – norme uopćene uzajamnosti i horizontalne mreže građanskoga angažmana – rasprostranjene u društvu, one uzrokuju stvaranje povjerenja, trećeg elementa socijalnoga kapitala.

Kako tako definirani socijalni kapital utječe na institucionalnu djelotvornost? Prema Putnamovu mišljenju, socijalni kapital omogućuje rješenje problema s kojima se susreću sva društva, a koji se u politologiji naziva dilemom kolektivnog djelovanja. Opstanak svakoga društva pretpostavlja određenu razinu suradnje i zajedničkog djelovanja njegovih članova kako bi se ostvarili ciljevi od zajedničke koristi. No s obzirom na svoju egoističnu prirodu, veliki broj pojedinaca ponaša se sebično te želi koristiti zajednička dobra koja nastaju suradnjom, ali ne žele pridonositi suradnji i zajedničkom dobru. Neuspjeh suradnje radi zajedničke i obostrane koristi nije nužno izraz iracionalnosti pojedinaca, jer oni žele maksimirati svoju korist uz što manja ulaganja. Klasični odgovor na taj problem potječe od Hobbesa koji je pokazao da je država nužna kako bi spriječila rat svih protiv svih. Država, često i fizičkom prisilom, osigurava okvir za djelovanje sebičnih pojedinaca. Putnam smatra da je uključivanje treće strane tek drugo najbolje rješenje dileme kolektivnog djelovanja. Osim što je vrlo skupo, ono ne jamči da će treća strana biti nepristrana, to jest da upravo ona neće iskoristiti svoj položaj za ostvarivanje partikularnih interesa. On smatra da je najbolje rješenje dobrovoljna suradnja pojedinaca koju omogućuje povjerenje što izrasta iz normi uopćene uzajamnosti i mreža građanske povezanosti.

Talijanski slučaj pokazao je da postojanje socijalnoga kapitala, razrješavajući dilemu kolektivnoga djelovanja, pospješuje dobrovoljnu suradnju građana i pozitivno utječe na djelotvornost političkih institucija. Sažimajući rezultate svoga istraživanja, Putnam navodi "ulazak" koncepta socijalnoga kapitala u suvremeni politološki i politički diskurs, ističući kako "izgradnja socijalnoga kapitala neće biti laka, ali ona je ključna da se demokraciju učini djelotvornom" (185).

Usporedimo li Putnamovo korištenje socijalnoga kapitala sa sociološkom konceptualizacijom, možemo uočiti dvije bitne razlike. Dok je u sociološkim analizama naglasak na potencijalnoj koristi koju pojedinci imaju na temelju pripadnosti određenoj društvenoj mreži, Putnama ne zanima socijalni kapital kao resurs na temelju kojega pojedinci stječu koristi nego kao obilježje društvene organizacije koju imaju ili nemaju skupine ljudi u određenim zajednicama: u gradovima, regijama i državama. Ta obilježja potiču usklađeno i suradničko djelovanje koje promiče zajedničku korist. Drugim riječima, socijalni kapital nam pomaže da objasnimo zašto neke zajednice uspijevaju razriješiti za-

jedničke probleme suradnjom, dok su druge zajednice nesposobne okupiti ljude kako bi djelovali u svrhu ostvarenja zajedničkih ciljeva. Druga je bitna razlika način korištenja koncepta. U okviru socioloških istraživanja socijalni se kapital pretežno koristi kao kvalitativni koncept i nema ozbiljnih pokušaja da se operacionalizira. O tome Coleman na jednom mjestu navodi: "Vidjet će se hoće li koncept socijalnoga kapitala postati koristan kvantitativni koncept u društvenim znanostima, kao što su to koncepti financijskoga, fizičkog i ljudskoga kapitala; on se aktualno primjenjuje u kvalitativnim analizama društvenih fenomena" (1990.: 306). Nasuprot tom razumijevanju, Putnam kvantificira koncept socijalnoga kapitala. U *Making Democracy Work* to čini na posredan način, preko koncepta civilne zajednice, koji operacionalizira s pomoću indikatora kao što su članstvo u udrugama, čitanje novina i politička participacija. U kasnijim radovima (Putnam, 1995., 1996., 2000.) socijalni kapital operacionalizira i mjeri izravno, i to najčešće s pomoću dvaju indikatora: ukupnog broja udruga i njihovih članova, te razine interpersonalnoga povjerenja u nekom društvu.

Ubrzo nakon što je objavljeno izvorno izdanje, knjiga je prevedena i na talijanski jezik, pobudivši veliki interes. Prikazana je i recenzirana u svim glavnim talijanskim novinama te u stručnim politološkim i sociološkim časopisima, uklopivši se u stalnu raspravu o decentralizaciji i razlikama između Sjevera i Juga zemlje. Talijanski je slučaj važan jer je rijedak pokušaj stvaranja novih institucionalnih aranžmana u etabliranim demokratskim državama. No, kao i svaka kvalitetna studija slučaja, Putnamov je rad mnogo značajniji od puke analize talijanskoga regionalnog eksperimenta. On se bavi pitanjem kojim su zaokupljena sva društva koja teže ozbiljenju demokratskoga ideala, a ono glasi: koji čimbenici utječu na funkcioniranje demokratskih političkih institucija? Iza njega se skriva još važnije pitanje o tome zašto neke demokracije uspijevaju, a druge ne. Važnost odgovora na ta pitanja umnogome premašuje granice Italije, budući da znanstvenici, političari i obični građani u zemljama diljem svijeta pokušavaju otkriti kako predstavničke institucije mogu djelotvorno raditi.⁴

Demokracija, funkcioniranje demokratskih sustava i uvjeti koji omogućuju učinkovito funkcioniranje svakako su među najstarijim i najvažnijim temama istraživanja komparativne politike. Specifičnost Putnamova pristupa ovim temama jest u činjenici što se koristio dvama unutar komparativne politike često zanemarenim pristupima. S jedne strane, njegova se knjiga može okarakterizirati kao podnacionalna studija, jer se bavi analizom razina socijalnoga kapitala u pojedinim talijanskim regijama.⁵ S druge strane, Putnamov rad ima sva obilježja koja se navode u definiranju studije slučaja: detaljan prikaz teme koja se uklapa u neku širu kategoriju, pri čemu se traga za značenjem koje je šire od konkretnoga slučaja, a istodobno se ispituje kako se varijable razvijaju u tom konkretnom okruženju (Hague/ Harrop/Breslin, 2001.). Putnamova studija slučaja dodatno je važna zbog činjenice što je u njoj u objašnjavanju djelotvornosti demokratskih institucija prvi put korišten koncept socijalnoga kapitala, pa se, s obzirom na to što

⁴ O važnosti Putnamova doprinosa svjedoči i to što mu je 1994. *Američko udruženje za političku znanost* dodijelilo Gregory Luebert Prize, nagradu za najbolju knjigu na području komparativne politike.

⁵ Arend Lijphart (1971.) rabi izraz *intra-unit* komparacija kako bi označio analize koje se, u sinkronijskoj ili dijakronijskoj perspektivi, provode unutar jedne države.

je generirala koncept koji je primjenjiv i na druge zemlje, može označiti i kao konceptualna studija slučaja (Kasapović, 2002.: 158).

Primjena, kritike i razvoj koncepta

Veza između socijalnoga kapitala – utjelovljenog u obliku normi uopćenoga reciprociteta, horizontalnih mreža povezanosti i povjerenja – i viših razina demokratske učinkovitosti zainteresirala je niz istraživača, pa je ubrzo nastao niz novih radova u kojima se, uglavnom kao nezavisna varijabla, koristi socijalni kapital. Polazišna teza ovih istraživanja jest da prostorne i vremenske razlike u razinama političke djelotvornosti mogu biti, barem djelomice, objašnjene u terminima razine socijalnoga kapitala neke zajednice. U istraživanju tih razlika logično se nametnula komparativna metoda.

Sam je Putnam umnogome pridonio razvoju daljnjih istraživanja novom studijom slučaja – ispitivanjem javnoga života u Sjedinjenim Američkim Državama s pomoću koncepta socijalnoga kapitala. Rezultate svojih istraživanja objavio je u člancima *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* i *The Strange Disappearance of Civic America*, a zaokruženu analizu u knjizi *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. I sami naslovi – erozija socijalnog kapitala, nestanak građanske Amerike, kolaps američke zajednice – upućuju na to kakvi su rezultati istraživanja. Koristeći se velikim brojem empirijskih indikatora o razinama građanskog angažmana Amerikanaca tijekom 20. stoljeća (političkom participacijom, članstvom u udrugama, neformalnim kontaktima itd.), Putnam je zaključio kako je tijekom posljednja dva-tri desetljeća došlo do znatne i zabrinjavajuće erozije socijalnoga kapitala. Podatci pokazuju da Sjedinjene Američke Države, koje je De Tocqueville opisao kao zemlju vibrantnoga civilnog društva važnog za opstanak američke demokracije, sve više postaju zajednicom atomiziranih i izoliranih pojedinaca koji privatiziraju svoje slobodno vrijeme i sve se manje brinu o pitanjima od zajedničkog interesa. To sažima u sljedećoj rečenici: “Tocquevilleova Amerika raspada se pred našim očima” (Putnam, 1996.: 36). Raskidanje društvenih veza Putnam simbolično prikazuje na primjeru svoga omiljenog sporta – kuglanja: “Najneobičniji, ali i najneugodniji dokaz raspada društvenih mreža u suvremenoj Americi do kojega sam došao jest ovaj: broj Amerikanaca koji se danas bave kuglanjem viši je nego ikad u našoj prošlosti, no istodobno se broj onih koji kuglaju u organiziranim ligama sve više smanjuje” (Putnam, 1995.: 70). Izraz “kuglati sam” (*bowling alone*) postaje sinonimom smanjene spremnosti na suradnju s drugim građanima. Upravo će radovi u kojima je dijagnosticirao glavne probleme zemlje potaknuti intenzivnu znanstvenu i političku raspravu u SAD-u, te Putnama učiniti iznimno popularnim.⁶

⁶ Dok se u *Making Democracy Work* predstavio kao lucidan znanstvenik koji traga za izvorima djelotvornosti demokracije, u kasnijim radovima Putnam je i angažirani politolog zabrinut za javni život u svojoj domovini. Nakon što je utvrdio tendencije erozije socijalnog kapitala u SAD-u koje prijete opstanku demokracije, on piše o *Great Awakening* ili o “velikom buđenju” koje je nužno američkoj političkoj zajednici (1996.: 45). Pod tim razumijeva obnovu društvene povezanosti, solidarnosti i povjerenja među američkim građanima. Kako bi tim naporima dao i vlastiti doprinos, 1997. pokreće projekt *The Saguaro Seminar: Civic Engagement in America*, koji obuhvaća godišnja okupljanja uglednih znanstvenika, političara i javnih djelatnika. Svrha je seminara osmisliti javne politike kojima će se povećati socijalni kapital. Mogućnostima kreiranja socijalnoga

Razvijen u okviru studija slučaja, koncept socijalnoga kapitala “proširio” se i na druge metode komparativne politike, prije svega fokusirane usporedbe i *cross-national studies*.⁷ Pritom se fokusirane usporedbe često provode kao *area studies* u kojima se socijalni kapital koristi za analizu razlika i sličnosti institucionalne djelotvornosti u pojedinim regijama, primjerice u etabliranim zapadnoeuropskim demokracijama (Van Deth i dr., 1999.; Schneider/ Plümper/Baumann, 2000.), postkomunističkim europskim državama (Dowley/Silver, 2002.), državama Latinske Amerike (Booth/Richard, 1998.) i azijskim državama (Pye, 1999.). Iz brojnih *cross-national studies* (npr. Rose/Mishler/Haerpfer, 1997.; Rotberg, 1999.; Knack, 2002.; Krishna, 2002.) treba izdvojiti Inglehartovu primjenu koncepta u okviru projekta *World Value Survey*. On socijalni kapital razumijeva kao “kulturu povjerenja i tolerancije u kojoj postoje brojne mreže dobrovoljnog udruživanja” (1997.: 188), a usporedba razina interpersonalnoga povjerenja u velikom broju država dovodi ga do zaključka da su one pozitivno povezane sa stabilnošću demokracije.

Zanimljivo je to što je koncept socijalnoga kapitala, izvorno oblikovan u sociologiji, svoju punu primjenu doživio u politološkim istraživanjima iz kojih se proširio u druge društvene znanosti, napose ekonomiju.⁸ Primjenu koncepta u istraživanjima ekonomske djelotvornosti najavio je sam Putnam u *Making Democracy Work* argumentirajući, na temelju podataka, kako razine socijalnoga kapitala pozitivno utječu i na ekonomsku učinkovitost pojedinih talijanskih regija. Francis Fukuyama smatra da su temeljne ekonomske funkcije socijalnoga kapitala “reduciranje transakcijskih troškova koji su povezani s formalnim mehanizmima koordinacije kao što su ugovori, hijerarhije, birokratska pravila i sl.” (2001.: 10). Dosadašnja istraživanja o utjecaju socijalnog kapitala na ekonomski razvoj ne dopuštaju jednoznačne zaključke. Pojedini su autori došli do zaključka da je utjecaj socijalnog kapitala na ekonomski razvoj tek marginalan i zanemariv (Skidmore, 2001.), dok su drugi utvrdili pozitivan utjecaj. U posljednjoj skupini osobito se ističe istraživanje Knacka i Keefera (1997.) koji su u svom komparativnom istraživanju provedenom u 29 država utvrdili statistički značajnu pozitivnu korelaciju između viših razina socijalnoga kapitala i ekonomskog rasta pojedine države.⁹

kapitala Putnam se bavi i u svojoj najnovijoj knjizi *Better Together: Restoring the American Community* (2003.). Analizira pozitivne primjere suradnje građana u rješavanju problema u lokalnim zajednicama te otud predlaže ideje o stvaranju socijalnoga kapitala u različitim područjima života.

⁷ Fokusirane usporedbe obično obuhvaćaju intenzivnu usporedbu manjeg broja država, a *cross-national studies* uključuju analizu većeg broja država ili pak, u slučaju *global studies*, svih država. O metodama komparativnih istraživanja više vidjeti u Kasapović (2002.: 152-153) i Hague/Harrop/Breslin (2001.: 434-436).

⁸ Ovdje možemo izdvojiti primjenu socijalnoga kapitala u istraživanjima obrazovnih postignuća (Gamarnikov/Green, 1999.), razvoja lokalne zajednice (McClenaghan, 2000.) i zdravlja građana (Kawachi/Berkman, 2000.).

⁹ U novije vrijeme konceptom socijalnoga kapitala intenzivno se koristi Svjetska banka, koja izgradnju socijalnoga kapitala smatra važnim dijelom projekata koji su usmjereni na poticanje ekonomskog i socijalnoga razvoja. Svjetska je banka pokrenula i longitudinalni istraživački projekt *Social Capital Initiative* u sklopu kojeg se ispituje utjecaj socijalnoga kapitala na ekonomski prosperitet država u razvoju, pri čemu se pod socijalnim kapitalom razumijevaju odnosi i norme koje oblikuju kvalitetu i kvantitetu socijalnih interakcija (Fine, 1999.; Grootaert/Van Bastelaer, 2002.).

Istraživanja u kojima se koristi socijalni kapital toliko su brojna da neki autori uočavaju i određene divergentne trendove u primjeni koncepta. Tako Jonathan Grix govori o dvjema osnovnim paradigmatama: "Putnamovoj školi" i "postputnamovskom pristupu" (2001.: 192-195). U prvu skupinu ubraja istraživače koji se u svojim radovima oslanjaju na Putnamove teze i u metodološkom dijelu ponavljaju tip kvantitativnih istraživanja kojima se on koristio. Pritom su od Putnama preuzeli i način operacionalizacije koncepta, pa kao glavne indikatore koriste razine interpersonalnoga povjerenja u nekom društvu, te ukupan broj udruga i njihovih članova.¹⁰ U drugu grupu Grix ubraja autore koji smatraju da postoji opasnost od nekritičkog korištenja koncepta u kontekstima koji su bitno različiti od okruženja u kojemu ga je razvio i primjenjivao Putnam, te stoga smatraju da je potrebno razviti kontekstualniji pristup socijalnom kapitalu. Iz ove skupine možemo izdvojiti radove Michaela Foleya i Boba Edwardsa (1997.; 1998.), koji se osobito usmjeruju na institucionalni kontekst unutar kojega pojedinci djeluju, smatrajući da upravo on određuje kapacitet aktera da surađuju zbog ostvarivanja zajedničkih ciljeva. Drugim riječima, razine socijalnoga kapitala bitno su određene strukturama i institucijama određenoga društva, pa stoga u istraživanjima treba voditi računa o kontekstu unutar kojega društvena povezanost nastaje. Osim toga, ti autori smatraju da istraživanja socijalnoga kapitala treba nadopuniti kvalitativnim metodama (npr. intervjuima) koje će omogućiti analizu kvalitete odnosa među pojedincima i skupinama u nekom društvu.

Unatoč tomu što je Putnam svojim radom izazvao niz pozitivnih ocjena i na istraživanje potaknuo brojne druge znanstvenike, ne treba misliti da je njegova konceptualizacija i korištenje socijalnoga kapitala bilo pošteđeno određenih kritika. Kritike sežu od odbacivanja same mogućnosti da se s pomoću socijalnog kapitala objašnjava institucionalna djelotvornost, to jest da se taj koncept koristi kao neovisna varijabla u politološkim istraživanjima (Jackman/Miller, 1998.), preko dovođenja u pitanje Putnamove interpretacije talijanske političke povijesti (Sabetti, 1996.; Tarrow, 1996.) i cjelovitosti objašnjenja uzročnih mehanizama utjecaja socijalnog kapitala na institucionalnu djelotvornost (Levi, 1996.), do prigovora valjanosti operacionalizacije koncepta (Brehm/Rahn, 1997.). Osobito su zanimljive kritike koje upozoravaju da je Putnam zanemario potencijalne negativne učinke socijalnog kapitala, to jest ono što neki autori nazivaju "tamnim stranama" socijalnoga kapitala (Portes/Landolt, 1996.; Chambers/Kopstein, 2001.). Takvu kritiku najdosljednije je izveo Alejandro Portes, koji govori o negativnome socijalnom kapitalu pod kojim razumijeva negativne učinke koje stvaraju članstvo u udrugama i razvoj povjerenja među članovima udruga (Portes, 1998.). Napose ističe marginalizaciju nečlanova skupine, navodeći da su neke etničke skupine monopolizirale određene poslove u pojedinim gradovima u SAD-a i na taj način isključile one koji ne pripadaju njihovoj zajednici. Kao krajnji primjer takve prakse Portes navodi udruženja poput Ku-Klux-Klana koja potiču netoleranciju prema onima koji se razlikuju od pripadnika njihove skupine. Obilježjima udruga koje čine civilno društvo u svojoj se kritici

¹⁰ S obzirom na učestalost korištenja ti se indikatori mogu označiti i kao "standardne" mjere socijalnoga kapitala, a osobito se to odnosi na povjerenje. U gotovo svim istraživanjima socijalni se kapital operacionalizira preko razina interpersonalnoga povjerenja pri čemu je i pitanje kojim se nastoje prikupiti podaci standardizirano i glasi: "Smatrate li da se većini ljudi može vjerovati ili držite da u odnosu s drugim ljudima treba biti oprezan?" (npr. Inglehart, 2000.).

bavi i Greeley, koji smatra da se Putnam usredotočio isključivo na socijalizacijsku funkciju civilnoga društva, zanemarujući njegovu konfliktnu narav (1997.). Robert Wuthnow (2002.) smatra da je potrebna detaljnija analiza udruga kako bi se moglo procijeniti njihov doprinos razvoju socijalnoga kapitala: osim brojnosti udruga i ukupnog broja članova, potrebno je istražiti koliki je ukupan broj aktivnih članova, kakav je odnos udruge prema javnom dobru, te kakav je odnos prema drugim udrugama u društvu. Odnos između udruga i razvoja socijalnoga kapitala tematizira i Kenneth Newton, no iz drukčije perspektive. On prihvaća postavku o važnosti socijalnog kapitala, no dvoji oko Putnamova isticanja udruga kao najvažnijeg izvora socijalnog kapitala, argumentirajući to time da udruge zauzimaju vrlo malo prostora u životima građana te da postoje agensi (obitelj, obrazovne institucije i radno mjesto) koji mnogo više utječu na stavove i ponašanje građana (1997.). Tome treba dodati i prigovore da je Putnam zanemario ulogu države, to jest institucija vlasti u stvaranju socijalnoga kapitala (Skocpol, 1995.; Lowndes/Wilson, 2001.), kao i upozorenja da se u analizama socijalnoga kapitala ne smijemo fokusirati isključivo na agregatnu razinu, nego da trebamo voditi računa i o pitanju njegove raspodjele među pojedinim dijelovima populacije, to jest da trebamo voditi računa o mogućnostima da je socijalni kapital neravnomjerno raspodijeljen među pripadnicima neke zajednice (Hall, 2002.).

Ove kritike, osim onih koje potječu od drukčijih metodoloških pristupa i odbacuju samu mogućnost da se s pomoću socijalno-kulturnih varijabli može objašnjavati funkcioniranje demokracije, potaknule su daljnje promišljanje i razradu koncepta, pri čemu se mogu izdvojiti dva elementa tih rasprava.¹¹ Tako je Putnam, odgovarajući na Portesov prigovor kako nije dovoljno uvažio negativne učinke socijalnoga kapitala, razvio klasifikaciju različitih oblika socijalnoga kapitala. U uvodnoj studiji za komparativni istraživački projekt o stanju socijalnoga kapitala u razvijenim demokratskim državama, koju je napisao s Kristin Goss (2002.), upućuje na razlike među pojedinim oblicima socijalnoga kapitala. Pritom je za njega osobito važna razlika između povezujućega (*bonding*) i premošćujućega (*bridging*) socijalnoga kapitala. Povezujući socijalni kapital drži na okupu ljude koji su međusobno slični po određenim obilježjima kao što su etničnost, religija, društvena klasa, itd., a premošćujući povezuje ljude koji međusobno nisu slični. Gledano iz perspektive javnoga dobra, eksternalni učinci prvoga uglavnom su negativni jer homogenizira pripadnike određene skupine, ali često uzrokuje i razvoj antagonizma prema onima koji nisu njezini članovi. Učinci drugoga uglavnom su pozitivni jer stvara povjerenje među pripadnicima različitih skupina. Tu razliku autori ilustriraju iskazom da je “povezivanje bez premošćivanja jednako Bosna” (Putnam/Goss, 2002.: 11).¹²

Drugo važno područje aktualnih rasprava jest ono o izvorima socijalnoga kapitala. Istraživanja pokazuju kako se on pojavljuje na određenim mjestima – u određenim regijama, vremenskim razdobljima, društvenim i kulturnim kontekstima – dok se istodobno na drugim mjestima ne pojavljuje. Putnam je, nastavljajući se na Tocquevillovu

¹¹ Odličan pregled rasprava o konceptu socijalnoga kapitala nudi James Farr (2004.).

¹² Zanimljiva je i klasifikacija koju, uvažavajući Putnamovu definiciju socijalnoga kapitala, izvode Nahapiet i Ghosal (1998.). Oni smatraju da se može govoriti o trima oblicima socijalnoga kapitala: strukturnom, koji proizlazi iz postojećih društvenih mreža, relacijskom, koji ovisi o razinama povjerenja, i kognitivnom, koji je utemeljen u zajedničkim normama.

tradiciju, označio udruge civilnoga društva kao najvažniji izvor, “mjesto rođenja”, socijalnoga kapitala. Osnovna je ideja da će sposobnosti i stavovi, kao što su tolerancija i povjerenje, stečeni tijekom sudjelovanja u aktivnostima udruga civilnoga društva, nadići samo mjesto nastanka i postati važnim elementom demokratske političke kulture ukupne zajednice. U kasnijim raspravama i istraživanjima o izvorima socijalnoga kapitala ispitivat će se potencijalni doprinos niza drugih čimbenika, a poseban interes pridat će se ulozi državnih institucija u promoviranju razvoja socijalnoga kapitala (Hooghe/Stolle, 2003.). Propitujući mogućnosti državnih vlasti da putem javnih politika povećaju zalihe socijalnoga kapitala, Fukuyama navodi kako je to moguće učiniti na dva načina – negativnim i pozitivnim mjerama (2001.: 17-19). Pod negativnim mjerama on razumijeva sustezanje državnih vlasti od upletanja na područja na kojima je djelovanje civilnoga društva učinkovitije, te anticipaciju učinka novih javnih politika na postojeće razine socijalnoga kapitala, kako sama državna politika ne bi poticala eroziju socijalnoga kapitala. Pozitivne mjere obuhvaćaju osiguravanje javnih dobara (npr. fizičku sigurnost), čije je postojanje preduvjet za razvoj socijalnoga kapitala, te artikulaciju i implementaciju obrazovne politike koja će promovirati društvene norme važne za izgradnju socijalnoga kapitala.¹³

Značenje koncepta socijalnoga kapitala za komparativnu politiku

Uzimajući u obzir prethodne podatke, mogu se postaviti sljedeća pitanja: zašto je koncept socijalnoga kapitala postao tako popularan, te u kojoj je mjeri njegovo intenzivno korištenje važno za razvoj komparativne politike kao discipline političke znanosti? Ako ga promatramo iz perspektive povijesti razvoja discipline, onda je lako uočiti sličnost s jednim drugim konceptom koji se često koristi u sklopu komparativne politike – političkom kulturom. Iako je ideja o važnosti subjektivne dimenzije politike nastala još u antičkoj Grčkoj, prvu sustavnu teorijsku eksplikaciju i empirijsku provjeru važnosti političke kulture za funkcioniranje političkih sustava razvili su američki politolozi Gabriel Almond i Sydney Verba u svojoj knjizi *The Civic Culture* (1963.). Na temelju komparativnog istraživanja političkog života u pet država oni su zaključili da funkcioniranje demokratskih političkih institucija uvelike ovisi o znanjima, vrijednostima i stavovima građana prema političkom procesu. Njihova je poruka pregnantno izražena u sljedećim rečenicama: “Državnici koji pokušavaju stvoriti političku demokraciju vrlo se često usredotočuju na stvaranje formalnog skupa institucija vlasti i na pisanje ustava. No razvoj stabilne i djelotvorne demokratske vlasti ne ovisi o ustroju vlasti i politike; on ovisi o orijentaciji ljudi prema političkom procesu – o političkoj kulturi. Ako politička kultura ne može podržati demokratski sustav, mršave su šanse za uspjeh tog sustava” (Almond/Verba, 2000.: 365). Temeljna je zamisao da se očekivanja i zahtjevi s kojima su suočeni građani u demokraciji razlikuju od onih u nedemokratskim sustavima, jer prvi moraju internalizirati posebnu vrst orijentacija prema političkom životu, to jest demokratsku političku kulturu. Koncept je ubrzo postao iznimno popularan i često kori-

¹³ Kao jedan od primjera pozitivnog utjecaja državnih vlasti na razvoj socijalnoga kapitala u literaturi se često navodi primjer Velike Britanije koja je jedna od rijetkih etabliranih demokratskih država u kojoj u posljednjih pola stoljeća nije došlo do erozije socijalnoga kapitala, što se pripisuje implementaciji socijalnih i obrazovnih politika koje su pogodovala razvoju socijalnoga kapitala (Hall, 2002.: 40-42).

šten u komparativnim istraživanjima, pa se razvija i političko-kulturalni pristup u toj disciplini. U svojoj analizi Peter Mair razdoblje šezdesetih i prve polovice sedamdesetih godina 20. stoljeća, u kojemu je u komparativnoj politici dominirao političko-kulturalni pristup, označuje “zlatnim dobom” komparativne politike (Mair, 1996.: 309-335). Tijekom druge polovice sedamdesetih i osamdesetih godina taj je pristup, većim dijelom zbog kritika na koje nije bilo prikladnih odgovora, bio u svojevrsnoj “defenzivi” u odnosu na različite oblike institucionalističke analize.

Analitičari razvoja komparativne politike ocjenjuju da je pojava knjige *Making Democracy Work*, u kojoj Putnam pojmom socijalnog kapitala izražava “agregatnu” razinu građanskog angažmana i povjerenja pojedinaca, to jest stavove, dispozicije i ponašanje građana prema društvenom i političkom životu, označila renesansu političko-kulturalnoga pristupa u okviru komparativne politike (Dalton, 1996.: 336). I Putnam se, poput Almonda i Verbe, usredotočuje na postojeće društvene vrijednosti koje izražavaju stavove pojedinaca, no pretpostavlja se da one imaju šire društveno i političko značenje jer ih dijele mnogi pojedinci. Poput Almonda i Verbe, i on zaključuje da su subjektivne orijentacije građana prema politici važnije od objektivnih uvjeta koji su utjelovljeni u institucijama.

No, osim sličnosti, postoje i bitne razlike između koncepata političke kulture i socijalnoga kapitala. Almond i Verba smatrali su da je koncept političke kulture dovoljno apstraktan da može odgovoriti na jedan od temeljnih zahtjeva što ga moraju zadovoljiti koncepti koji se koriste u istraživanjima većeg broja država: takvi koncepti moraju imati sposobnost “putovanja”, to jest moraju se moći primjenjivati u različitim društvenim i političkim kontekstima, a da pritom ne dođe od njihova “rastezanja”, to jest iskrivljivanja njihova izvornoga smisla i značenja.¹⁴ Da bi neki koncept mogao daleko “putovati” – primjenjivati se u analizi političkih pojava u velikom broju država – on mora biti vrlo apstraktan, drugim riječima, mora se sastojati od vrlo malo određujućih obilježja. Konkretna istraživanja ubrzo su, međutim, pokazala da je politička kultura vrlo kompleksan koncept koji sadržava niz određujućih karakteristika, to jest dimenzija kao što su politička participacija, građanska kompetentnost, političko znanje, nacionalni ponos, stranačka opredijeljenost itd.¹⁵ Upravo će ta kompleksnost biti problem u korištenju koncepta u istraživanjima koja teže obuhvatiti države s različitim društveno-političkim kontekstima.¹⁶

Uočavajući problem, istodobno prihvaćajući tezu da su socijalno-kulturalne varijable vrlo važne u analizi političkih pojava i procesa, Putnam je odlučio političku kulturu

¹⁴ O “putovanju” (*travelling*) i “rastezanju” (*stretching*) koncepata u komparativnoj politici usp. Sartori (1991.).

¹⁵ Tako Vladimir Vujčić smatra da se može govoriti o trima temeljnim dimenzijama i o 26 subdimenzija političke kulture, pri čemu su neke od tih subdimenzija – npr. politička participacija – i same internalno vrlo kompleksne (Vujčić, 2001.: 63-64).

¹⁶ Još jednu razliku, koja nije toliko važna za ovaj rad, navodi William Walters (2002.). Naime, u istraživanjima koja se koriste konceptom političke kulture najčešće se, kao zavisnu varijablu, ispituje *legitimnost* političkih institucija, dok se u istraživanjima koja kao eksplanatornu varijablu koriste socijalni kapital ispituje *djelotvornost* političkih institucija.

zamijeniti užim konceptom socijalnoga kapitala. I politička kultura i socijalni kapital jesu agregatni koncepti koji izražavaju stanje na razini društva, a nastaju na temelju stavova pojedinaca. No, dok politička kultura obuhvaća orijentacije pojedinaca prema nizu različitih političkih objekata, socijalni se kapital usredotočuje na pitanje našeg odnosa s drugim građanima. Dok je u političkoj kulturi međusobno povjerenje tek jedna od brojnih dimenzija, u konceptu socijalnoga kapitala to je ključni element koji nastaje kao proizvod normi uopćene uzajamnosti i horizontalnih mreža građanske povezanosti.

Suženjem conceptualizacije socijalno-kulturalnih varijabli s političke kulture na socijalni kapital Putnam je odgovorio na jedan od glavnih prigovora korištenju socijalno-kulturalnih varijabli u komparativnim istraživanjima: prigovor da njihova primjena u različitim kontekstima uzrokuje iskrivljivanje izvornoga smisla. Učinio je to smanjujući broj određujućih karakteristika, te povećavajući tako apstraktnost koncepta i njegovu sposobnost da “putuje”.¹⁷ Razvijajući takav koncept, otvorio je mogućnost za obnovu onoga što komparativisti nazivaju komparacijama velikog raspona (*large-scale comparisons*) i što predstavlja otklon od dominantnih tendencija u komparativnoj politici. Naime, kako u svom pregledu navodi Peter Mair, metodološka rasprava unutar komparativne politike kretala se u smjeru naglašavanja prednosti malog broja slučajeva i podrobne analize tih slučajeva, a kao posljedica “raspon komparacije postao je restriktivniji, što je vjerojatno najznačajniji razvoj unutar komparativne politike koji se dogodio u posljednja dva-tri desetljeća” (1996.: 317). Komparativna istraživanja razvijala su se, dakle, uglavnom u smjeru isticanja značenja konteksta, pri čemu se dubinsko razumijevanje maloga broja slučajeva smatralo vrednijim od općih, apstraktnijih objašnjenja. Koncept socijalnoga kapitala, s relativno malim brojem definirajućih obilježja – norme uzajamnosti, mreže povezanosti i interpersonalno povjerenje – jedno je od oruđa za širenje raspona komparacije, a njegova pojava istodobno označuje *revival* uvažavanja socijalno-kulturnih varijabli u sklopu komparativnih analiza.

Zaključak

Socijalni kapital zasigurno je conceptualna inovacija na području komparativne politike, ali i društvenih znanosti uopće. Prije pojave *Making Democracy Work*, koncept socijalnoga kapitala nije korišten u politološkim istraživanjima, te je ta knjiga dočekana s velikim zanimanjem, osobito u komparativnoj politici. Putnamov je rad upozorio na to da se komparativna istraživanja ne smiju isključivo usredotočiti na institucionalne aranžmane, jer je talijanski slučaj pokazao da funkcioniranje institucija uvelike ovisi o socijalno-kulturnim kapacitetima različitih zajednica. Koncept socijalnoga kapitala sredstvo je usporedbe tih kapaciteta. Izvorno razvijen u sklopu studije slučaja, koncept se danas ekstenzivno primjenjuje i u fokusiranim usporedbama te u istraživanjima koja obuhvaćaju veći broj država. Osobito je važan za komparativiste koji primjenjuju posljednju

¹⁷ Collier i Mahon smatraju da se kod svakoga koncepta može govoriti o njegovoj intenziji i ekstenziji, pri čemu je “ekstenzija koncepta skup pojava na koji se koncept odnosi, to jest na koje se može primijeniti, dok se intenzija odnosi na obilježja koja definiraju sam koncept” (1993.: 846). Oni u svom radu navode mogućnost koju je iskoristio Putnam – ako svoj koncept želimo učiniti apstraktnijim, onda moramo smanjivati njegovu intenziju, to jest broj definirajućih obilježja.

metodu jer zbog svoje gotovo univerzalne primjenjivosti može daleko “putovati”, to jest primjenjivati se i u istraživanjima koja obuhvaćaju veliki broj slučajeva. Posljednje desetljeće pokazalo je da je socijalni kapital postao jednim od temeljnih konceptualnih oruđa u komparativnim istraživanjima funkcioniranja političkih sustava, što bi svakako trebalo uzeti u obzir u budućem razvoju komparativne politike u Hrvatskoj.

Tome treba dodati kako je taj koncept privukao pozornost i u političkim raspravama, vjerojatno zato što naglašava pozitivne posljedice ljudske društvenosti, te potiče nadu da se na probleme suvremenih društava ne mora odgovoriti samo financijskim sredstvima. Usto, socijalni kapital opominje kako se u nastojanjima da poboljšamo kvalitetu demokracije ne smijemo isključivo usredotočiti na institucije. To je osobito važno za našu političku zajednicu u kojoj je prevelika zaokupljenost institucionalnim reformama uzrokovala zapostavljanje jednostavne ali važne činjenice da funkcioniranje demokracije ovisi i o karakteru građana i njihovim međusobnim odnosima.

Literatura

- Almond, Gabriel A./Verba, Sydney, 2000. [1963.]: *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb
- Almond, Gabriel A., 1996.: Political Science: The History of the Discipline, u: Goodin, Robert E./Klingemann, Hans-Dieter (ur.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, New York: 50-96
- Booth, John A./ Richard, Patricia B., 1998.: Civil Society, Political Capital, and Democratization in Central America, *The Journal of Politics* (60)3: 780-800
- Bourdieu, Pierre, 1986.: The forms of capital, u: Richardson, John G. (ur.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, New York: 241-258
- Brehm, John/ Rahn, Wendy, 1997.: Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital, *American Journal of Political Science*, (4) 3: 999-1023
- Chambers, Simone/Kopstein, Jeffrey, 2001.: Bad Civil Society, *Political Theory*, (29) 6: 837-865
- Coleman, James S., 1988.: Social capital in the creation of human capital, *American Journal of Sociology*, (94) 1: 95-120
- Coleman, James S., 1990.: *Foundations of Social Theory*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge
- Collier, David/Mahon, James E., 1993.: Conceptual “Stretching” Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis, *American Political Science Review*, (87) 4: 845 – 855
- Dalton, Russell J., 1996.: Comparative Politics: Micro-behavioral Perspectives, u: Goodin, Robert E./Klingemann, Hans-Dieter (ur.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, New York: 336-352
- Dowley, Kathleen M./ Silver, Brian D., 2002.: Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in the Post-Communist States, *Europa-Asia Studies*, (54)4: 505-27
- Farr, James, 2004.: Social Capital – A Conceptual History, *Political Theory*, (32) 1: 6-33
- Fine, Ben, 1999.: The Developmental State is Dead – Long Live Social Capital?, *Development and Change*, (30)1: 1-19

- Foley, Michael W./ Edwards, Bob, 1997.: Escape from Politics? Social Theory and the Social Capital Debate, *American Behavioral Scientist*, (40) 5: 550-561
- Foley, Michael W./Edwards, Bob, 1998.: Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective, *American Behavioral Scientists*, (42)1: 5-20
- Fukuyama, Francis, 2001.: Social capital, civil society and development, *Third World Quarterly*, (22) 1: 7-20
- Gamarnikov, Eva/ Green, Anthony, 1999.: Social capital and the educated citizen, *The School Field*, (10) 3-4: 103–126
- Goodin, Robert E./ Klingemann, Hans-Dieter, 1996.: Political Science: The Discipline, u: Goodin, Robert E./Klingemann, Hans-Dieter (ur.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University, New York: 3-49
- Greeley, Andrew, 1997.: Coleman Revisited: Religious Structures as a Source of Social Capital, *American Behavioral Scientists*, (40) 5: 587-594
- Grix, Jonathan, 2001.: Social Capital as a Concept in the Social Sciences: The Current State of the Debate, *Democratization*, (8)3: 189-210
- Grootaert, Christiaan/ van Bastelaer, Thierry, 2002.: *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioners*, The World Bank, Washington
- Hague, Rod/ Harrop, Martin/ Breslin, Shauhn, 2001.: *Komparativna vladavina i politika*, Biblioteka Politička misao, Zagreb
- Hall, Peter A., 2002.: Great Britain: The Role of Government and the Distribution of Social Capital, u: Putnam, Robert D. (ur.), *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, New York: 21-57
- Hooghe, Marc/ Stolle, Dietlind, 2003.: *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, Palgrave, New York
- Inglehart, Ronald, 1997.: Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton Univ.Press, Princeton
- Inglehart, Ronald, 2000.: *World Values Surveys and European Values Surveys, 1981-1984, 1990-1993, and 1995-1997*, Michigan, Inter-university Consortium for Political and Social Research
- Jackman, Robert W./ Miller, Ross A., 1998.: Social capital and politics, *Annual Reviews of Political Science*, (1) 1:47-73
- Kasapović, Mirjana, 2002.: Što je komparativna politika? Kritički osvrt na programe studija komparativne politike na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, *Politička misao*, (39) 4: 146-162
- Kawachi, Ichiro/ Berkman, Lisa, 2000.: Social cohesion, social capital and health, u: Kawachi, Ichiro/Berkman, Lisa (ur.), *Social Epidemiology*, Oxford Univ. Press, New York: 174-191
- Knack, Stephen/ Keefer, Philip, 1997.: Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation, *Quarterly Journal of Economics*, (112) 4: 1251-1288
- Knack, Stephen, 2002.: Social Capital and the Quality of Government: Evidence from the States, *American Journal of Political Science*, (46) 4: 772-785

- Krishna, Anirudh, 2002.: Enhancing Political Participation in Democracies: What is the Role of Social Capital?, *Comparative Political Studies*, (35) 4: 437-460
- Kursar, Tonči, 2003.: Politička znanost u Hrvatskoj iz perspektive povijesti discipline: povodom objavljivanja prvih studija discipline, *Politička misao*, (40) 1: 122-135
- Lijphart, Arend, 1971.: Comparative Politics and Comparative Methods, *American Political Science Review*, (65) 3: 682-693
- Levi, Margaret, 1996.: Social and unsocial capital: a review essay of Robert Putnam's Making Democracy Work, *Politics&Society*, (24) 1: 45-56
- Loury, Glenn, 1977.: A Dynamic Theory of Racial Income Differences, u: Wallace, Phyllis /LaMond, Annette (ur.), *Women, Minorities, and Employment Discrimination*, Lexington, Heath: 153-188
- Lowndes, Vivien/ Wilson, David, 2001.: Social Capital and Local Governance: Exploring the Institutional Design Variable, *Political Studies*, (49) 4: 629-647
- McClenaghan, Pauline, 2000.: Social capital: exploring the theoretical foundations of community development education, *British Educational Research Journal*, (26) 5: 565-582
- Mair, Peter, 1996.: *Comparative Politics: An Overview*, u: Goodin, Robert E./Klingemann, Hans-Dieter (ur.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University, New York: 309-335
- Nahapiet, Janine/ Ghosal, Sumantra, 1998.: Social Capital, Intellectual Capital and the Organizational Advantage, *Academy of Management Review*, (23) 2: 242-266
- Newton, Kenneth, 1997.: Social Capital and Democracy, *American Behavioral Scientist*, (40) 5: 575-586
- Ostrom, Elinor, 2000.: Social Capital: A Fad or a Fundamental Concept?, u: Dasgupta, Partha/Seragledin, Ismail (ur.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, The World Bank, Washington
- Portes, Alejandro/ Landolt, Patricia, 1996.: The Downside of Social Capital, *The American Prospect*, (7) 26: 18-22
- Portes, Alejandro, 1998.: Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology, *Annual Reviews of Sociology*, (24) 1: 1- 24
- Putnam, Robert D., 1993.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton
- Putnam, Robert D., 1995.: Bowling Alone: America's Declining Social Capital, *Journal of Democracy*, (6) 1: 65-78
- Putnam, Robert D., 1996.: The Strange Disappearance of Civic America, *The American Prospect*, (7) 24: 34-48
- Putnam, Robert D., 2000.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon&Schuster, New York
- Putnam, Robert D./Goss, Kristin A., 2002.: Introduction, u: Putnam, Robert D. (ur.), *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, New York: 3-20

- Putnam, Robert D./Feldstein, Lewis, 2003.: *Better Together: Restoring the American Community*, Simon&Schuster, New York
- Rose, Richard/ Mishler, William/Haerpfer, Christian, 1997.: Social Capital in Civic and Stressful Societies, *Studies in Comparative International Development*, (32) 3: 85-111
- Rotberg, Robert I., 1999.: Social Capital and Political Culture in Africa, America, Australasia, and Europe, *Journal of Interdisciplinary History*, (29) 3: 339-356
- Sabetti, Filippo, 1996.: Path Dependency and Civic Culture: Some Lessons from Italy about Interpreting Social Experiments, *Politics and Society*, (24) 1: 19-44
- Sartori, Giovanni, 1991.: Comparing and miscomparing, *Journal of Theoretical Politics*, (3) 3: 243-257
- Schneider, Gerald/ Plümper, Thomas/Baumann, Steffen, 2000.: Bringing Putnam to the European Regions, *European Urban and Regional Studies*, (7) 4: 307-317
- Skidmore, David, 2001.: Civil Society, Social Capital and Economic Development, *Global Society*, (15) 1: 53-72
- Skocpol, Theda, 1996.: Unravelling From Above, *The American Prospect*, (7) 25: 20-25
- Smith, Stephen S./ Kulynych, Jessica, 2002.: It May Be Social, but Why Is It Capital? The Social Construction of Social Capital and the Politics of Language, *Politics&Society*, (30) 1: 149-186
- Tarrow, Sydney, 1996.: Making Social Science Work Across Space and Time: A Critical Reflection on Robert Putnam's "Making Democracy Work", *American Political Science Review*, (90) 2: 389-397
- Van Deth, Jan i dr. (ur.), 1999.: *Social Capital and European Democracy*, Routledge, London
- Vujčić, Vladimir, 2001.: *Politička kultura demokracije*, Panliber, Osijek – Zagreb – Split
- Walters, William, 2002.: Social Capital and Political Sociology: Re-imagining Politics?, *Sociology*, (36) 2: 377-397
- Wuthnow, Robert, 2002.: *The United States: Bridging the Privileged and the Marginalized?*, u: Putnam, Robert D. (ur.), *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford University Press, New York: 59-102

Berto Šalaj

CONCEPT OF SOCIAL CAPITAL IN COMPARATIVE POLITICS

Summary

The author looks into one of the most important concepts in the last decade of comparative research: social capital. The concept of social capital was originally developed in sociology, where it denotes potential benefits that individuals enjoy, based on their involvement in various social networks. This concept was fully utilized in the field of comparative politics into which it was “introduced” by Robert Putnam in his book *Making Democracy Work*, in which he presents the results of his research in which he establishes a positive link between the social capital – embodied in the norms of generalized reciprocity, horizontal networks and trust – and the higher levels of democratic efficiency. In the last decade, the concept has been used in a number of studies in comparative politics, the starting point of which was the thesis that spatial and temporal differences in the levels of political efficiency may, at least partly, be explained by the level of social capital of a community. By comparing the concepts of political culture and social capital, the author concludes that social capital is a major conceptual innovation in comparative politics and represents a *revival* of social/cultural variables in comparative analysis.

Key words: social capital, comparative politics, Robert D. Putnam, democracy, political science

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000 Zagreb. *E-mail:* bsalaj@fpzg.hr